

DOCUMENTS ON THE INTRODUCTION OF A NEW COMMUNICATION SYSTEM IN THE BUKHARA EMIRATE

Ikromjon Shadibayevich Azizov

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences

Associate Professor of the Department of Humanities

Tashkent Perfect University

Email: azizov.ikrom@perfectuniversity.uz

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Bukhara Emirate, telegraph, railway, communication systems, Russian Empire, colonial policy, security system, archival documents, regional administration, infrastructure.

Received: 19.04.26

Accepted: 20.04.26

Published: 21.04.26

Abstract: This article analyzes the introduction of modern communication systems, particularly telegraph and railway services, in the Bukhara Emirate in the late 19th and early 20th centuries based on archival sources. It examines the financial and organizational aspects of these projects implemented under the influence of the Russian Empire, as well as the security measures and their impact on local administration and population. Reports of regional governors reveal practical challenges and their solutions during the implementation process. The study concludes that while the telegraph system contributed to the development of the emirate, it also served to strengthen the colonial interests of the Russian Empire.

BUXORO AMIRLIGIGA YANGI KOMMUNIKATSIYA TIZIMINING KIRIB KELISHI HAQIDAGI HUJJATLAR

Ikromjon Shadibayevich Azizov

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Gumanitar fanlar kafedrasi dotsenti

Toshkent Perfekt universiteti

Email: azizov.ikrom@perfectuniversity.uz

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: Buxoro amirligi, telegraf, temir yoʻl, kommunikatsiya tizimi, Rossiya imperiyasi, mustamlakachilik, qoʻriqlash tizimi, arxiv hujjatlari, viloyat hokimlari, infratuzilma.

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligida yangi kommunikatsiya tizimlari, xususan telegraf va temir yoʻl xizmatlarining joriy etilishi jarayoni arxiv hujjatlari asosida tahlil qilingan. Unda Rossiya imperiyasining tashabbusi va manfaatlari bilan amalga oshirilgan ushbu loyihalarning moliyaviy va tashkiliy jihatlari, qoʻriqlash tizimi, mahalliy aholi va boshqaruv tizimiga taʼsiri yoritilgan. Shuningdek, viloyat hokimlarining hisobotlari orqali ushbu jarayonning amaliy muammolari va ularni hal etish yoʻllari koʻrsatib berilgan. Tadqiqot natijasida telegraf tizimi Buxoro amirligi taraqqiyoti uchun muhim boʻlganligi bilan birga, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatini mustahkamlashga xizmat qilgani xulosa qilinadi.

ДОКУМЕНТЫ О ВНЕДРЕНИИ НОВОЙ СИСТЕМЫ СВЯЗИ В ЭМИРАТЕ БУХАРА

Икромжон Шадибаевич Азизов

Доктор философии (PhD) по истории

Доцент кафедры гуманитарных наук

Tashkent Perfect University

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Бухарский эмират, телеграф, железная дорога, коммуникационные системы, Российская империя, колониальная политика, система охраны, архивные документы, региональное управление, инфраструктура.

Аннотация: В данной статье на основе архивных документов анализируется процесс внедрения новых коммуникационных систем, в частности телеграфа и железных дорог, в Бухарском эмирате в конце XIX – начале XX веков. Рассматриваются финансовые и организационные аспекты реализации этих проектов, осуществлённых при участии Российской империи, а также система охраны объектов и их влияние на местное население и административное управление. На основе отчетов региональных правителей выявлены практические трудности и пути их решения. Делается вывод о том, что телеграфная система, с одной стороны, способствовала развитию эмирата, а с другой — служила укреплению колониальной политики Российской империи.

Kirish. XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida dunyoda ilm-fan va texnika taraqqiyoti natijasida yuzaga kelgan yangiliklar jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan, davlat boshqaruvi va iqtisodiy tizimlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda aloqa va transport vositalarining takomillashuvi davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va harbiy aloqalarni yangi bosqichga olib chiqdi. Ayniqsa, telegraf va temir yo'l kabi kommunikatsiya vositalari tezkor axborot almashinuvi va hududlararo bog'liqlikni ta'minlashda muhim omilga aylandi. Shu jihatdan qaralganda, Markaziy Osiyo hududida joylashgan Buxoro amirligida ham mazkur yangiliklarning joriy etilishi o'ziga xos tarixiy jarayon sifatida alohida e'tiborga loyiqdir.

Mazkur davrda Buxoro amirligi siyosiy jihatdan Rossiya imperiyasining ta'sir doirasiga tushib qolgan bo'lib, bu holat amirlik hududida amalga oshirilgan islohotlar va yangiliklarning yo'nalishini ham belgilab berdi. Rossiya imperiyasi o'zining strategik manfaatlarini ta'minlash maqsadida bosib olingan yoki qaram hududlarda zamonaviy kommunikatsiya tizimlarini joriy etishga alohida e'tibor qaratgan. Buxoro amirligi hududida telegraf liniyalari va temir yo'llarning qurilishi ham ana shunday siyosiy va iqtisodiy manfaatlar bilan chambarchas bog'liq edi. Shu bilan birga, ushbu infratuzilmaviy loyihalar amirlik ichki hayotiga ham ma'lum darajada ijobiy ta'sir ko'rsatganini inkor etib bo'lmaydi.

Telegraf aloqa tizimining joriy etilishi davlat boshqaruvida axborot almashinuvining tezlashuviga, hududlar o'rtasida markazlashgan nazoratning kuchayishiga xizmat qilgan bo'lsa, temir yo'l transportining rivojlanishi savdo-sotiq va iqtisodiy aloqalarning kengayishiga zamin yaratdi. Biroq ushbu yangiliklarning joriy etilishi bir tomonlama jarayon bo'lmagan. Chunki ular bilan bog'liq barcha tashkiliy, moliyaviy va texnik masalalar ko'pincha mahalliy aholi zimmasiga yuklatilgan, bu esa ayrim hollarda ijtimoiy noroziliklarga va amaliy qiyinchiliklarga sabab bo'lgan. Xususan, telegraf liniyalarini qurish va ularni qo'riqlash masalasi amirlik ma'muriyati oldida turgan dolzarb vazifalardan biri bo'lgan. Arxiv hujjatlarida qayd etilishicha, aloqa simlarini qo'riqlash uchun katta miqdorda inson resurslari safarbar etilgan, qorovulxonalar qurilgan va bu jarayonda mahalliy fuqarolar ham keng jalb qilingan. Bu esa dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi aholi uchun qo'shimcha yuklama bo'lib, ularning kundalik xo'jalik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Viloyat hokimlarining markazga yuborgan hisobotlarida aynan shu kabi muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar aks etganligi mazkur masalaning qanchalik dolzarb bo'lganini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, telegraf va temir yo'l kabi strategik ob'ektlarning xavfsizligini ta'minlash masalasi Rossiya imperiyasi uchun ham alohida ahamiyat kasb etgan. Shu sababli bu ob'ektlarni

qo'riqlash, ulardan foydalanish tartibini belgilash hamda aholiga tushuntirish ishlari olib borish bo'yicha maxsus ko'rsatmalar ishlab chiqilgan. Ushbu jarayonda Buxoro amirligi ma'muriy apparati faol ishtirok etgan bo'lib, viloyat va tuman darajasidagi mansabdor shaxslar orqali topshiriqlarning ijrosi ta'minlangan.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Buxoro amirligida zamonaviy kommunikatsiya tizimlarining joriy etilishi nafaqat texnik taraqqiyot jarayoni, balki siyosiy va ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi bilan ham uzviy bog'liq bo'lgan murakkab tarixiy hodisadir. Ushbu jarayonni arxiv hujjatlari asosida o'rganish orqali nafaqat amirlikning ichki boshqaruv tizimi, balki Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati mexanizmlarini ham chuqurroq anglash mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi — Buxoro amirligi hududida telegraf va temir yo'l kabi kommunikatsiya vositalarining joriy etilishi jarayonini arxiv manbalari asosida tahlil qilish, ushbu jarayonning tashkiliy, moliyaviy va ijtimoiy jihatlarini yoritish hamda uning tarixiy ahamiyatini ochib berishdan iborat. Shu bilan birga, tadqiqotda viloyat hokimlarining hisobotlari orqali amaliy muammolar va ularning yechimlari ham ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda Buxoro amirligida kommunikatsiya tizimlarining shakllanishi bevosita arxiv hujjatlari asosida kompleks tarzda tahlil qilinadi. Natijada ushbu jarayonning nafaqat texnik, balki ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jihatlari ham yoritilib, mavjud ilmiy qarashlar boyitiladi.

Shunday qilib, Buxoro amirligida telegraf va temir yo'l tizimlarining joriy etilishi bir tomondan zamonaviylik sari tashlangan muhim qadam bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan Rossiya imperiyasining hududdagi siyosiy va iqtisodiy ta'sirini kuchaytirishga xizmat qilgan murakkab tarixiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Metodologik va nazariy asoslar. Mazkur tadqiqot Buxoro amirligida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida joriy etilgan kommunikatsiya tizimlari, xususan telegraf va temir yo'l infratuzilmasining shakllanish jarayonini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, u zamonaviy tarixshunoslikning asosiy metodologik yondashuvlari asosida olib borildi. Tadqiqot jarayonida tarixiylik, xolislik va tizimlilik tamoyillari asos qilib olinishi maqsadga muvofiq.

Tarixiylik tamoyili asosida voqealar o'z davrining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlari bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilindi. Bunda Buxoro amirligining Rossiya imperiyasi ta'sir doirasiga tushishi, mustamlakachilik siyosatining kuchayishi va texnologik yangiliklarning kirib kelishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ochib berildi. Har bir tarixiy hodisa o'z davrining ichki qonuniyatlari va tashqi omillari bilan izohlanadi.

Xolislik tamoyili tadqiqotda muhim o‘rin egallab, arxiv hujjatlarida keltirilgan ma’lumotlarni bir tomonlama emas, balki tanqidiy yondashuv asosida tahlil qilishni taqozo etdi. Jumladan, Rossiya imperiyasi tomonidan joriy etilgan kommunikatsiya tizimlarining ijobiy (taraqqiyotga xizmat qilishi) va salbiy (mustamlakachilik manfaatlariga xizmat qilishi) jihatlari muvozanatli ravishda yoritildi. Bu esa masalaga kompleks va haqqoniy baho berish imkonini beradi.

Tadqiqotda tarixiy-komparativ (qiyosiy) metoddan ham foydalanilib, Buxoro amirligida joriy etilgan kommunikatsiya tizimlari boshqa hududlar, xususan Turkiston general-gubernatorligi tarkibidagi viloyatlar bilan qiyosiy jihatdan ko‘rib chiqildi. Bu usul orqali mazkur infratuzilma loyihalarining o‘ziga xos xususiyatlari va umumiy qonuniyatlari aniqlashtirildi.

Shuningdek, tarixiy-tizimli yondashuv asosida telegraf va temir yo‘l tizimlari yagona ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tizimning tarkibiy qismi sifatida o‘rganildi. Bu yondashuv orqali nafaqat texnik jarayonlar, balki ularning boshqaruv tizimi, moliyaviy ta‘minoti, qo‘riqlash mexanizmlari hamda mahalliy aholi hayotiga ta‘siri kompleks tarzda tahlil qilinadi.

Manbashunoslik (manbalarni tanqidiy o‘rganish) metodi tadqiqotning asosiy usullaridan biri bo‘lib xizmat qildi. Tadqiqotda foydalanilgan arxiv hujjatlari — viloyat hokimlarining hisobotlari, rasmiy yozishmalar, ko‘rsatmalar va boshqa hujjatlar — ularning kelib chiqishi, ishonchliligi va mazmuni jihatidan tahlil qilindi. Bu esa keltirilgan ma’lumotlarning haqqoniyligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, statistik-tahliliy metod yordamida hujjatlarda keltirilgan sonli ma’lumotlar (qorovullar soni, qorovulxonalar miqdori, masofalar, ajratilgan mablag‘lar va boshqalar) umumlashtirilib, ularning asosida muayyan xulosalar chiqarildi. Ushbu yondashuv tadqiqotning daliliy asosini mustahkamlashga yordam beradi. Nazariy jihatdan esa tadqiqot mustamlakachilik va modernizatsiya konsepsiyalariga tayanadi. Mazkur konsepsiyalar orqali Buxoro amirligida joriy etilgan kommunikatsiya tizimlari ikki tomonlama — ya‘ni taraqqiyot omili va siyosiy nazorat vositasi sifatida talqin qilindi. Bu esa tadqiqot natijalarini kengroq tarixiy kontekstda baholash imkonini beradi.

Qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar va nazariy asoslar tadqiqot mavzusini har tomonlama, chuqur va ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi hamda Buxoro amirligida kommunikatsiya tizimlarining joriy etilishi jarayonini kompleks tahlil qilish imkonini beradi.

Asosiy qism. XIX asrning oxirlariga kelib dunyoda yuz berayotgan ixtirolar va yangiliklar shamoli Buxoro amirligiga ham etib kela boshladi. Shunday yangiliklardan bo‘lmish temir yo‘l va telegraf xizmatlari edi. Ushbu loyihalarni amalga oshirish uchun Buxoro amirligida xohish

borligini bilgan Rossiya hukumati o'z mustamlakasi bo'lgan Buxoroga boshqa davlatning xizmatini taklif qila olmasligi va qo'l qovushtirib tura olishi katta og'alik mavqeiga to'g'ri kelmaganligi sababidan bu vazifani katta mablag' hisobiga o'z zimmasiga oldi.

1231 hijriy sanada ismi qayd qilinmagan amaldor tarafidan amir Abdulahadxon nomiga yuborilgan hisobotda quyidagi ma'lumotlar keltirilgan. Buxoro amirligidagi Rossiya elchixonasi tarafidan amirlik hududidan o'tgan telegraf simlarini qo'riqlash uchun har 1 chaqirim (uzunlik o'lchovi) da 6 nafar qorovul qo'yilishi, har 5 chaqirimda 1 ta qorovulxona qurilishi va qorovulikka navkarlardan va fuqarolardan ta'yinlash to'g'risida ko'rsatma bo'lgan. Ushbu topshiriq ijrosini ta'minlash uchun viloyat hokimlariga buyruq berilganda Chorjo'y viloyati hokimi ijroni ta'minlash yuzasidan muammolarni amirga taqdim qilgan. Chorjo'y viloyati hokimi o'z arizasida telegraf simi o'tgan Karkidagi Ko'ktepa mavzesidan Devonabog'igacha 114 chaqirim va Devonabog'idan Urganch (Xiva xonligi) hududidagi Uchkarsongacha 144 chaqirim jami Chorjo'y viloyatining ikki tarafi 258 chaqirim yo'l bo'ylab telegraf simi tortilgan joylarning har hududida har bir chaqirim joyga 6 nafar qorovul, har 5 chaqirim yerga bitta qorovulxona qo'yiladigan bo'lsa 1548 nafar qorovul va 52 qorovulxona qilinishi lozim bo'lishini ma'lum qilgan. Viloyat hokimi viloyatda va Ersari jamoasida 330 nafar navkar borligini, qolgan 1218 nafar navkarni fuqarolardan olishga to'g'ri kelishini, bu ishlar 15 kun davom etsa buni imkoni borligini, ammo, undan ortiq davom etsa viloyat fuqarolari oldida xijolat bo'lishi yaxshi bo'lmasligini, chunki ziroat ishi bilan mashg'ul fuqarolarga bu vazifa ularni ishdan qoldirishini, ularga jabr va zulm bo'lishini, agar navkarlar tanxohi bo'lmasa ham davlatdan maosh oluvchi bo'lsa bu ishni bajarishi mumkin, lekin fuqarodan bu ishga jalb qilish mushkul bo'lishini, xususan bu ish ziroat (dehqonchilik mavsumida) vaqtida bo'lsa juda ham mashaqqat bo'lishini inobatga olib, imkoni bo'lsa qorovullar va qorovulxonalar sonini kamaytirilishini iltimos qilgan holda amirning ixtiyoriga xavola qilingan.

Ushbu viloyat hokimidan avvalgi sobiq hokim davrida ham Karki viloyati tarafidagi yo'lda 2-3 ta qorovulxona va Qaboqli tarafidagi yo'lda 2-3 ta qorovulxona qurilgan va ularga doimiy qorovul qo'yish ishi to'xtab qolgan. Ushbu ma'lumotlarni bergan viloyat hokimi oqsoqollar bilan maslahatlashib ularni ko'ndirishga harakat qilishini, har qishloqqa nechtadan qorovulxona to'g'ri kelishini va har dasht hududiga nechtadan to'g'ri kelishini o'z arizasida ma'lum qilishini amirga bildirgan [1]. Ahamiyatli jihati viloyat hokimi davlat rahbari bergan topshiriqni viloyatdagi oqsoqollar bilan maslahatlashib ijrosini ta'minlash yuzasidan amirga murojaat qilgan.

Quyidagi hujjatda ham Chorjo'y viloyatidan o'tadigan telegraf simlarini qo'riqlash yuzasidan viloyat hokimi amirga hisobot bergan. Chorjo'y viloyati taxti (viloyat markazi) Mashhad qo'rg'onidan Karki viloyati hududidagi Ko'ktepa mavzesigacha 16 ta qorovulxona,

hammasining ayvonida ot turadigan joy qurib bitkazilgani, har bir qorovulxonaning oralig'i 6 chaqirim ekanligi, har chaqirimda 5 nafar piyoda qorovul va 1 nafar otliq qorovul, har bir qorovulxonada 4 nafar piyoda qorovul va 2 nafar otliq qorovul ta'yinlangani ma'lum qilingan. Otliq qorovular navkarlardan, piyoda qorovul fuqarolardan ta'yinlangan. Xo'ja Mashhaddan to Devonabog'igacha temiryo'llardan iborat bo'lgani uchun u yo'lni qo'riqlash temiryo'l qo'riqchilari zimmasida bo'lib, u yo'lni qo'riqlash uchun fuqarolardan ta'yinlash mumkin emasligi, Devonabog'idan to Qavoqligacha 60 chaqirim, Qavoqlidan to To'rtko'l va Urganchgacha 84 chaqirim bo'lib, har 8 chaqirimda 1 ta qorovulxona qurilgan, ushbu yo'ning har chaqirimiga 1 nafar qorovul qo'yilishi, mazkur qorovullar navkarlardan va fuqarolardan qo'yilishi ma'lum qilingan [2]. Buxoro amirligiga telegraf aloqa xizmati uchun amir davlat xazinasidan mablag' ajratgan va Rossiya bilan tuzilgan shartnomaga ko'ra aloqa tizimi simlarini qo'riqlash Buxoro hukumati zimmasida bo'lgan.

Quyidagi hujjatda telegraf tarmoqlari va temir yo'llari kabi strategik ahamiyatga molik va Rossiya imperiyasi hukumatining maqsad va manfaatlarini ilgari suradigan obektlar xavfsizligi choralari ko'rish uchun Buxoro amirligi hukumat a'zolariga maxsus xat bilan murojaatlar bo'lganligini bilishimiz mumkin. Buxoro amirligidagi Rossiya elchisining iltimosiga ko'ra viloyatlardagi qo'riqchi askarlar biror xavf sezganda osmonga qarata o'q o'zishi haqida ko'rsatma bo'lgan. Ushbu yo'riqnomaning ijrosini ta'minlash yuzasidan viloyat hokimlariga Buxoro qo'shbegisi yo'riqnoma yuborgan. Ushbu yo'riqnoma ijrosini ta'minlash yuzasidan viloyat hokimlari qo'shbegiga hisobot ariza yuborishgan. Shu bilan birga qo'riqlanuvchi hududlarda fuqarolar yoki savdogarlar ko'ringanda ularning shaxsiga aniqlik kiritish va hudud mirzaboshisiga xabar berish, fuqarolarga qo'riqlanuvchi hududlarga daxl qilmaslik haqida xabar berib, ma'lum qilish ishlari olib borilganligi haqida ham hisobot berilgan. Fuqarolar qo'riqlanadigan hududga kirganlarida ular haqidagi ma'lumotlar daftarga qayd qilinishi haqida ma'lumot berilgan[3:6]. Ana'naviy pochta xizmatlarini bajarishda xatlarni etkazishda otliq pochtaachilardan foydalanilgan bo'lsa temir yo'llari ishga tushgandan keyin xat qutilari ilk ishga tushgan poyezdlar orqali tashilgan.

Quyidagi hujjatda Temiryo'l bekatlari oraliqlarini qo'riqlash yuzasidan mas'ul belgilangan qorovulxonalarni hisobotini amirga ariza bilan ma'lum qilgan. Hisobotga ko'ra Devonabog'i bekatidan Kogon bekatigacha 24 ta qorovulxona bo'lib, Devonabog'i bekatidan Qarb bekatigacha 2 ta qorovulxona, Qarb bekatidan Xo'ja Davlat bekatigacha 4 ta qorovulxona, Xo'ja Davlat bekatidan Qorako'l bekatigacha 4 ta qorovulxona, Qorako'l bekatidan Yakkatut bekatigacha 5 ta qorovulxona, Yakkatut bekatidan Murg'ak bekatigacha 4 ta qorovulxona, Murg'ak bekatidan

Kogon bekatigacha 4 ta qorovulxona borligi ma'lum qilingan. Mazkur 24 ta qorovuxonada 1132 nafar piyoda sarboz, 175 nafar harbiy mamur bo'lib, 4 ta yuzaboshidan bittasi Qarb bektida, bittasi Qorako'l bekatida, bittasi Yakkatut bekatida, bittasi Murg'ak bekatida turgan.

Kogon bekatidan Zirabuloq bekatigacha qo'yilgan qorovulxonalar yuzasidan Kogon bekatidan Kuyukmozor bekatigacha 4 ta qorovulxona, Kuyukmozor bekatidan Qiziltepa bekatigacha 3 ta qorovulxona, Qiziltepa bekatidan Malik bekatigacha 2 ta qorovulxona, Malik bekatidan Karmana bekatigacha 3 ta qorovulxona Karmana bekatidan Ziyoadin bekatigacha 2 ta qorovulxona, Ziyoadin bekatidan Zirabuloq bekatigacha 4 ta qorovulxona, shu bilan birga Kogondan Zirabuloqqacha 4 nafar yuzaboshi bo'lib, bittasi kuyukmozor bekatida, bittasi Malik bekatida, bittasi Karmana bekatida, bittasi Ziyoadin bekatida turgan. Mazkur 18 ta qorovulxonada 866 nafar piyoda sarboz bo'lib, 225 nafar askar ta'yinlangan.

Jami Devonabog'idan Zirabuloqqacha 42 qorovulxona bo'lib, qorovulxonalar oralig'ida taxminan 1500 qadam bo'lib, kechasi oraliqdan turib bir birini taniydigan darajada qorvullar joylashtirilgan [4]. Ushbu obyektlar Buxoro amirligi mablag'i hisobidan qurlganligi va Rossiya manfaatlarini ham ilgari surilganligi sababli ushbu temiryo'llarini qo'riqlash amirlik uchun muhim hisoblangan.

1307 hijriy sanada Ziyoadin viloyati mamurlari viloyat hududidagi telegraf idorasini qurish uchun quruvchilarga 2 yildan ortiq vaqt davomida telegraf simlariga ustun bo'ladigan 99 ta katta yog'och yetkazib berganligini, bu vazifani bajarish topshirig'ini parvonachidan olganligini hisobotini bergan [5]. 1899 yildan boshlab amirlik hududida o'rnatilgan telegraf aloqa xizmatini joriy qilish uchun Buxoro amiri Abdulahadxon davlat xazinasidan mablag' ajratgan.

1307 hijriy sanada Buxoro shahriga tegishli tumanlar hududidan o'tgan telegraf aloqa tizimi simlarini tiklash uchun yetkazib berilgan simyog'ochlar hisobi parvonachiga yuborilgan. Hisobot arizasiga ko'ra Malik mavzesiga simyog'och tiklash uchun 4 ta katta yog'och, Xochorbog'i mavzesidan o'tgan simlarni tiklash uchun 34 ta simyog'och, jami 28 ta simyog'och yetkazib berilgan [6]. Amirlikda yo'lga qo'yilgan telegraf aloqa xizmati uchun qilingan xarajat amirlik xazinasidan qoplangani uchun viloyat va tuman hokimlari o'zlari yetkazib bergan yog'ochlar hisobini poytaxtga yuborishgan va markaz viloyat hokimlari qilgan xarajatlarni ular bergan hisobotga ko'ra qoplab berishgan.

Amirlik hududida telegraf xizmatini joriy qilishda xazinadan ajratilgan amirlik mablag'lari evaziga Rossiya hukumati aloqa simlarini o'rnatishga mas'ul bo'lgan. Shu sababli aloqa simlarini tiklash uchun yog'och ustunlarni yetkazib berish markaziy xazina hisobidan amirlikdagi viloyat hokimlari zimmasiga yuklatilgan. Viloyat hokimlari yetkazib berilgan yog'ochlar hisobini

markazga davlat rahbari yoki bosh vazir nomiga ariza bilan hisobot berishgan. Karmana hokimi Rahmatullohbiy viloyat hududidan o'tgan aloqa simlari uchun Mulk mavzesiga 26 ta yog'och, Xonchorbog'i mavzesiga 20 ta yog'och, Qo'shtut mavzesiga 20 ta yog'och bilan jami 66 ta qalin, mustahkam, uzunligi 12 olchin bo'lgan yog'och ustunlarni yetkazib qururtib, tayyorlab qo'yganligini ma'lum qilgan. Shu bilan birga Karmana viloyati atroflarida bu kabi baquvvat yog'ochlar bo'lmaganligi sababli Nahrpay viloyatidan keltirilganligini va belgilangan mavzelarga olib borib qo'yilganligi ma'lum qilingan [7]. Buxoro amiri Abdulahadxon amirlikda telegraf xizmatini joriy qilish tashabbuskori bo'lganligi sababli barcha xarajatlarni amirlik xazinasidan qoplagan.

1309 hijriy sanada telegraf simlarini tiklash uchun yetkazib berilishi lozim bo'lgan yog'ochlar yuzasidan mirzo Halim to'qsoba nomidan parvonachiga berilgan hisobotda mirzo Halim Buxoro shahridagi yog'och bozoriga borib avvalambor simlarni tiklash uchun qanday simyog'ochlar zarurligini o'rganish uchun o'zi bilan mirzo Mahmud to'qsobani sherik qilib olib borgan. Bozordan xarid qilingan 91 ta yog'ochni ajratib, bozor oqsoqolining qo'liga topshirib saqlab turishni ta'yinlagan. Shundan so'ng ushbu hisobot arizasini yozib, simyog'ochlar yetkazilishi lozim bo'lgan joylari aniq emasligini parvonachi janoblari simyog'ochlar o'rnatiladigan joylarni biladigan mirzolaridan bersa borib ko'rib, yog'ochlarni aynan ko'rsatilgan joyga aravakashga xizmat haqqini berib yetkazib bersa, bir yerdan boshqa yerga ko'chirib davlat xazinasining puli ortiqcha xarajat bo'lmasligini va yog'ochlarga ortiqcha shikast yetmasligini ma'lum qilgan[8:5]. Viloyatdagi mas'ullar zimmlariga yuklatilgan vazifa yuzasidan tadbir bilan ish ko'rishib, davlat g'aznasi pulini tejashga qaratishgan.

1311 hijriy sanada Ziyoadin viloyati hududidan o'tuvchi telegraf aloqa simlari uchun lozim bo'lgan yog'och ustunlarni yetkazib berish yuzasidan devonbegi nomidan viloyat mas'uli Nizomiddinxo'ja to'qsobaga ijro yuzasidan ko'rsatma xati yuborilgan. Ko'rsatmaga ko'ra 11 adad yog'och 14 olchin (uzunlik o'lchovi) dan, 5 adad yog'och 12 olchindan, 17 adad yog'och 9 olchindan, yog'ochlarning bosh tarafidagi eni 3,5 vershuk (Evropa o'lchov birligi) dan kam bo'lmasligi, Toshko'prik mavzesiga 3 adad yog'och 14 olchindan, 5 adad yog'och 12 olchindan, 9 adad yog'och 9 olchindan, ushbu yog'ochlarning bosh qismi 3,5 vergukdan kam bo'lmasligi, yog'ochlarning qanchalik quriganligi tekshirilishi, ushbu yog'ochlar belgilangan mavzelarga yetkazilib berilishi, simlarni o'rnatuvchi mas'ul (rossiya davlati vakili) o'z ko'zi bilan ko'rib, tekshirganda hudud mas'ullari oldida bo'lishlari va uning qo'liga shaxsan topshirishlari uqtirilgan. Mazkur topshiriqni olgan Nizomiddinxo'ja to'qsoba ko'rsatma mazmuni tushunarli bo'lganligi va barcha ishlar ko'rsatmada ko'rsatilgani kabi bajarilganligi to'g'risidagi ushbu hisobotni

devonbegiga yuborgan [9]. Buoro amirligida barcha ishlar yozma ko'rsatma asosida bajarilganligi sababli bu kabi hisobotlarda ijro yuzasidan barcha kichik tafsilotlar aniq ma'lum qilingan.

1311 hijriy sanada Buxoro amirligiga joriy qilinishi lozim bo'lgan telegraf aloqa xizmati uchun o'rnatiladigan aloqa simlari, telegraf idoralari va boshqa barcha xizmatlar amirlik xazinasidan sarflanganligi sababli Turkiston general gubernatorligi hududiga tortib olingan Samarqand viloyatidan amirlik hududiga o'tadigan aloqa vositalarini o'rnatish uchun ham amirlik mablag' to'lagan. Ushbu hujjatda Kattaqo'rg'on hududidagi telegraf idorasi uchun to'lanishi lozim bo'lgan 500 qog'oz so'mini Orlov ismi bilan tilga olingan mutaxassisga topshirilgan va Orlov pul olganligi to'g'risidagi xatrasid (pul qabul qilinganligi to'g'risidagi hujjat) hujjatini pul olib kelib bergan odamga bergan. Ushbu idorani qurishda 32 nafar amirlik fuqarosi ham ishlagan [10]. Hujjat mazmunidan Buxoro amirligiga o'tkazilishi lozim bo'lgan telegraf aloqa xizmati uchun amirlik hududigacha bo'lgan masofaga aloqa uskunalari o'rnatish uchun ham amirlik xazinasidan mablag' ajratilganligi ma'lum bo'ladi.

Rajab oyining 5 kuni 1334 hijriy sana (1916 yil 6-Aprel) sida Termizdan G'uzor va Qarshiga qarab tortilgan telegraf aloqa simlari ilintirilgan chinni kosalariga hudud fuqarolari zarar keltirganligi sababli amirlikdagi Rossiya siyosiy agentligi nomidan qo'shbegiga aloqa vositalariga zarar yetkazmaslik yuzasidan ko'rsatma yuborilgan. Siyosiy agentlikning ko'rsatmasiga ko'ra qo'shbegi viloyatlardagi barcha mas'ularga ko'rsatma xati yuborilgan. Ko'rsatma mazmuni tushunarli bo'lgani va ijrosi kirishilgani to'g'risida viloyat hokimlari ham qo'shbegiga ariza hisobotini yuborishgan. Ushbu hisobotda viloyat mas'ullari njmidan Mullo Ne'matullohbiy dodxoh viloyatdagi amin, oqsoqol va boshqa kattalari bilan suhbatlashib, aloqa vositalariga zarar yetkazmaslik to'g'risida tushuntirish ishlari olib borganligini ma'lum qilgan [11].

Xulosa. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligi hududida yangi kommunikatsiya tizimlarining, xususan telegraf va temir yo'l infratuzilmasining joriy etilishi murakkab va ko'p qirrali tarixiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu jarayon bir tomondan ilmiy-texnik taraqqiyotning amirlik hududiga kirib kelishini ifodalasa, ikkinchi tomondan Rossiya imperiyasining mintaqadagi siyosiy va iqtisodiy manfaatlari bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshirilganini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida tahlil qilingan arxiv hujjatlari shuni ko'rsatadiki, telegraf aloqa tizimini joriy etish tashabbusi amirlik rahbariyati tomonidan qo'llab-quvvatlangan bo'lsa-da, uning amaliy ijrosi ko'p jihatdan Rossiya imperiyasi tomonidan boshqarilgan. Ayniqsa, aloqa liniyalarini tortish, texnik jihozlash va mutaxassislar bilan ta'minlash masalalari tashqi kuchlar nazoratida

bo'lgan. Biroq ushbu tizimni moliyalashtirish, moddiy ta'minlash hamda uni qo'riqlash kabi mas'uliyatli vazifalar asosan Buxoro amirligi zimmasiga yuklatilgan.

Hujjatlar tahlili asosida aniqlanishicha, telegraf simlarini qo'riqlash va xizmat ko'rsatish uchun katta miqdorda inson resurslari jalb etilgan. Har bir chaqirim masofaga qorovullar qo'yilishi, ma'lum oraliqlarda qorovulxonalar qurilishi amirlik uchun sezilarli tashkiliy va moliyaviy yuk bo'lgan. Bu jarayonda nafaqat harbiy navkarlar, balki oddiy fuqarolar ham jalb etilgani, ayniqsa dehqonchilik mavsumida bu holat aholi uchun jiddiy qiyinchiliklar tug'dirgani viloyat hokimlarining hisobotlarida o'z aksini topgan. Shuningdek, ayrim hududlarda ushbu topshiriqlarni bajarishda mavjud resurslarning yetishmasligi va aholi noroziligi kabi muammolar kuzatilgan.

Bundan tashqari, telegraf va temir yo'l kabi strategik ahamiyatga ega ob'ektlarning xavfsizligini ta'minlash masalasi alohida e'tibor markazida bo'lgan. Maxsus yo'riqnomalar ishlab chiqilib, qo'riqlash tizimi qat'iy tartib asosida yo'lga qo'yilgan. Hududiy hokimiyat vakillari va mahalliy oqsoqollar bu jarayonga jalb etilib, aholiga tushuntirish ishlari olib borilgan. Bu esa davlat boshqaruvida ma'lum darajada hamkorlik va maslahatlashuv amaliyoti mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, kommunikatsiya tizimlarining joriy etilishi amirlik iqtisodiy va ma'muriy hayotida muayyan ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'lgan. Xususan, axborot almashinuvi tezlashgan, hududlar o'rtasidagi aloqalar mustahkamlangan hamda savdo-sotiq imkoniyatlari kengaygan. Biroq bu jarayonlar mustaqil rivojlanish natijasi emas, balki ko'proq tashqi siyosiy bosim va manfaatlar ta'sirida yuzaga kelganini inobatga olish lozim.

Umuman olganda, Buxoro amirligida telegraf va temir yo'l tizimlarining joriy etilishi ikki tomonlama xarakterga ega bo'lgan tarixiy hodisa sifatida baholanadi. Bir tomondan, bu jarayon zamonaviy infratuzilmaning shakllanishi va taraqqiyot omili bo'lsa, ikkinchi tomondan, u Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatini mustahkamlash, hudud ustidan nazoratni kuchaytirish vositasi sifatida xizmat qilgan. Shu sababli mazkur masalani o'rganishda uning barcha jihatlarini kompleks yondashuv asosida tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1050-yig'ma jild, 1-varaq.
2. O'zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1050-yig'ma jild, 6-varaq.
3. O'zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1050-yig'ma jild, 6-varaq.
4. O'zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1050-yig'ma jild, 4-varaq.
5. O'zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1053-yig'ma jild, 1-varaq.

6. O‘zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 1053-yig‘ma jild, 2-varaq.
7. O‘zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 1053-yig‘ma jild, 4-varaq.
8. O‘zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 1053-yig‘ma jild, 5-varaq.
9. O‘zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 1053-yig‘ma jild, 8-varaq.
10. O‘zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 1053-yig‘ma jild, 9-varaq.
11. O‘zbekiston Milliy arxivi, I 126-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 1053-yig‘ma jild, 21-varaq.